

■ DE MUSEUMDEFINITIE VAN ICOM

THE ICOM MUSEUM DEFINITION

DISCUSSIE OVER DE HOUDBAARHEID EN DE TOEKOMST
DEBATE ON ITS SUSTAINABILITY AND FUTURE

Verslag van een workshop met Vlaamse museumprofessionals
Report on a workshop with Flemish museum professionals

M Museum, Leuven

Maandag 22 januari 2018 - Monday 22 January 2018

Olga Van Oost (ed.)

i.s.m. / in collaboration with Patrick Allegaert, Arnout De Cleene en Annemie Vanthienen

COLOFON

Auteur

Olga Van Oost (ed.) i.s.m. Patrick Allegaert, Arnout De Cleene en Annemie Vanthienen

Tekstredactie

Roel Daenen en Annemie Vanthienen

Vormgeving

Silke Theuwissen

Verantwoordelijke uitgever

Marc Jacobs, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel

Wettelijk Depot

D/2018/11.524/4

Brussel, april 2018

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie.

Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/> om een kopie te zien van de licentie.

■ DE MUSEUMDEFINITIE VAN ICOM: INHOUDSTAFEL

1. Introductie.....	4
2. Opzet workshop	5
3. Het belang van discussie	5
4. De ICOM-definitie zet een standaard	5
5. Een herformulering dringt zich op	6
6. Over de (on-)mogelijkheid van een universele museumdefinitie	6
7. Wat met de museale functies?	7
8. Naar een waarden-gebaseerde museumdefinitie?	7
9. Het museum als plek met een kritische houding of underdog?	8
10. Analyse van de huidige definitie	8
10.1 Huidige terminologie.....	8
10.2 Suggesties voor toevoegingen	11
Deelnemerslijst.....	13

■ THE ICOM MUSEUM DEFINITION: TABLE OF CONTENTS

1. Introduction	15
2. Workshop setup	16
3. The importance of discussion	16
4. The ICOM definition sets a standard	16
5. A reformulation is required	17
6. About the (im)possibility of a universal museum definition	17
7. What about museum functions?	18
8. Towards a value-based museum definition?	18
9. The museum as a place with a critical attitude or as an underdog?.....	19
10. Analysis of current definition	19
10.1 Current terminology.....	19
10.2 Suggested additions	22
List of participants	24

1. INTRODUCTIE

Als we het hebben over een ‘museum’, waarover hebben we het dan? Het is allerm minst toevallig dat van bij de oprichting van de International Council of Museums in 1946 met een sluitende definitie werd gewerkt. Zo kon bepaald worden of een organisatie zich al dan niet terecht een ‘museum’ kon noemen. De nadruk lag daarbij van meet af aan sterk op enkele ‘functies’ die een museum behoort uit te voeren, zoals het verzamelen, het behoud en beheer, het wetenschappelijk onderzoek en het publiek maken van een collectie.

Die oorspronkelijke museumdefinitie werd doorheen de jaren meermaals herzien en bijgesteld, en geldt als een internationale standaard. De definitie die sinds 2007 wordt gebruikt, is de volgende: *“A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.”*¹

De definitie wordt om de zoveel jaar in vraag gesteld. Dat is niet toevallig, want de erfgoedwereld is voortdurend in beweging. Dit gebeurt niet in het minst door organisaties die sterke banden met ICOM onderhouden, zoals ICOFOM, het internationaal comité rond museologie.² De centrale vraag op het symposium dat ICOFOM van 9 tot 11 juni 2017 in Parijs organiseerde, was dan ook: is deze museumdefinitie nog actueel en werkbaar? Gedurende drie dagen bogen museumprofessionals en museologen van over de hele wereld zich over deze kwestie. Dat resulteerde o.a. in de publicatie *Définir le Musée du XXIe siècle*.³

Deze publicatie verzamelde de opvattingen op de museumdefinitie uit verschillende landen. Voor België – en Vlaanderen in het bijzonder – was vooraf een steekproef afgenomen.⁴ Enig minpunt: die was niet afgetoetst bij de musea zelf.

Vandaar het idee om in Vlaanderen een workshop te organiseren met museumprofessionals (uit Vlaanderen). Precies om deze vraag naar de houdbaarheid en werkbaarheid van de museumdefinitie verder te onderzoeken.

2. OPZET WORKSHOP

Op 22 januari 2018 organiseerde FARO i.s.m. ICOM-Vlaanderen in M Leuven een discussienamiddag. We nodigden daarvoor François Mairesse uit, ICOFOM-voorzitter en tevens professor museologie aan de Sorbonne.⁵ François Mairesse gaf eerst een introductie waarin hij de historiek en de opzet van ICOFOM uitlegde. Vervolgens verdeelden de deelnemers zich in twee groepen. Onder leiding van moderatoren Patrick Allegaert en Olga Van Oost, en met ondersteuning van verslaggevers Arnout De Cleene en Annemie Vanthienen, discussieerden de deelnemers over de museumdefinitie. De lijst van deelnemers vindt u in de bijlage.

Dit verslag is het resultaat van deze workshop. De Engelstalige versie wordt bezorgd aan ICOFOM en deze bevindingen worden opgenomen in de internationale rapportering.

3. HET BELANG VAN DISCUSSIE

De deelnemers geven aan dat ze deze workshop heel zinvol vinden. In de dagelijkse werking van het museum ontbreekt immers vaak de tijd om intensief na te denken over de bekende museumdefinitie, of is er geen aanleiding om dit te doen. Niettemin blijft ze relevant als achtergrond bij de missie en visie van elk museum, en speelt ze ook een rol in de dagelijkse museumpraktijk. Bovendien, zo stellen de deelnemers, in een samenleving die voortdurend verandert – onder invloed van digitalisering, globalisering en de toenemende diversiteit – ligt het voor de hand dat de museumsector ook geregeld nadenkt over de invulling van de museumdefinitie. Musea veranderen immers ook, net als de maatschappij waarin ze zijn ingebed.

4. DE ICOM-DEFINITIE ZET EEN STANDAARD

De ICOM-museumdefinitie is goed gekend in de Vlaamse museumwereld. Samen met de Ethische Code van ICOM⁶, scheidt de definitie een deontologisch kader en verleent ze op die manier autoriteit aan het museum als instituut. Een internationaal gedragen bepaling van wat ‘een museum’ is, is met andere woorden erg belangrijk. De musea kunnen verwijzen naar deze standaard in (soms moeilijke) beleidsdiscussies of in het licht van terugtrekkende overheden en een groeiende profitsector, die niet altijd even overtuigd zijn van het belang van musea.

In de Vlaamse regelgeving – het Cultureelerfgoeddecreet – wordt een aangepaste versie van de ICOM-museumdefinitie gebruikt, waarbij ook aandacht is voor aspecten uit het immaterieel cultureel erfgoed. De deelnemers stellen trouwens vast (ook na het boek *Définir le Musée du XXIe siècle* te hebben doorgenomen) dat heel weinig landen de definitie letterlijk toepassen, en dat de definitie niet overal in een wettelijk kader is opgenomen. In andere landen worden ook andere definities en kaders gebruikt.

5. EEN HERFORMULERING DRINGT ZICH OP

De huidige museumdefinitie zou een herformulering kunnen gebruiken. Opvallend is dat er sterk vanuit de collecties wordt vertrokken, terwijl het vandaag de dag de tendens is om veel meer vanuit publiek en samenleving te vertrekken. Alleen al omwille van deze 'shift' kan een hernieuwde invulling zijn nut hebben. Bovendien vragen veel elementen in de definitie om een toelichting en actualisering en pleiten de deelnemers ervoor om enkele elementen toe te voegen (zie verder, §10).

De vraag is dan ook voor wie de definitie is bestemd: voor beleidsmakers, museumprofessionals of het grote publiek? De huidige definitie lijkt geschreven te zijn vanuit een beleidsstandpunt. Als ze bijvoorbeeld ook dienst zou moeten doen voor het publiek, dan volstaat de huidige versie niet. Misschien dat we met twee definities (een beleidsmatige en een publieksgerichte) zouden kunnen werken? Al zal dat ook weer nieuwe vragen opwerpen. Want welke waarden zouden in de verschillende versies moeten staan?

6. OVER (ON-)MOGELIJKHEID VAN EEN UNIVERSELE MUSEUMDEFINITIE

ICOM zou de ambitie moeten hebben om een universele definitie van 'museum' op te stellen. Daar zijn de deelnemers het over eens. Maar, wat het 'universele' betekent en waarin het zou schuilen, is een heel moeilijke, tot zelfs onmogelijke discussie. Musea zijn immers in oorsprong producten van een westerse samenleving en cultuur, en ook 'universeel' is *au fond* een Europese-westerse gedachte.

Het is trouwens ook een realiteit dat ICOM op zich een heel westerse organisatie is. Als we kijken naar de lijst van aangesloten musea blijkt dat deze bijna allemaal uit de westerse wereld komen. Het merendeel van de leden is zelfs Europees. In de VS is er o.a. de Amerikaanse Museumvereniging die de toon zet en het museale discours bepaalt. Dat ligt wel in de lijn van het Europese vertoog maar is dus niet hetzelfde als dat van ICOM. Als we bijvoorbeeld naar Azië kijken, zijn er toch wel heel fundamentele verschillen. Daar gaat men heel anders om met objecten waarbij er door de band genomen een grote aandacht is voor de gebruikswaarde van de voorwerpen, en de band met rituelen en het spirituele. Ook de manier waarop musea functioneren in dit continent en andere werelddelen is vaak anders. Denk daarbij aan de manier waarop de museumsector zich verhoudt tot de toeristische sector, citymarketing en de commerciële sector.

Niettemin vinden de deelnemers dat we alleszins kunnen *proberen* om tot een formulering te komen, die breed gedragen wordt en velen – tot misschien wel iedereen – zou kunnen onderschrijven.

Het is goed dat ICOM zich openstelt voor andere stemmen en dat het eurocentrisme daarbij in vraag gesteld wordt. Vanuit die openheid om te discussiëren, zou het mogelijk moeten zijn om te komen tot een gemeenschappelijke deler, en een definitie te formuleren die opgaat voor zowel grotere als kleinere musea, en op een wereldwijde schaal.

Concreet zouden we bestaande museumdefinities uit verschillende regio's naast elkaar kunnen leggen om daar de gemeenschappelijkheden uit te halen. Ook het vergelijken van de ICOM-definitie met de missies en visies van musea kan relevante informatie opleveren. Bovendien zou het nuttig zijn om de museumdefinitie ook met andere deelsectoren van het cultureel-erfgoedveld te bespreken (musea – archieven – erfgoedbibliotheken - ...) om o.a. na te gaan in hoeverre de huidige definitie toelaat musea te onderscheiden van andere organisaties.

7. WAT MET DE MUSEALE FUNCTIES?

De huidige museumdefinitie focust sterk op de ‘functies’ – zoals verzamelen, onderzoeken, tentoonstellen en ontsluiten – die een museum behoort uit te oefenen. Maar naargelang het perspectief dat wordt gehanteerd heeft de nadruk op museale functies enkele voor- en nadelen.

Vanuit een beleidsstandpunt heeft het gebruik van ‘functies’ het voordeel dat er een (schijnbaar) objectief kader is dat beleidsmakers en administraties kunnen gebruiken. Als we ervan uitgaan dat de museumdefinitie in hoofdzaak door beleidsmakers wordt gebruikt, is de focus op functies te begrijpen. Functies kunnen immers (in principe) nauwgezet worden omschreven en vastgelegd en er kunnen vrij eenvoudig criteria en voorwaarden aan worden vastgehaakt. Los van de vraag of het gebruik van functies in de definitie het meest ideale scenario is, merken de deelnemers aan de discussie op dat de functies om meer uitdieping vragen.

Een nadeel (en ook wel tot frustratie van sommige deelnemers) is dat de functies in de definitie allemaal hetzelfde gewicht hebben. En dit terwijl musea bepaalde functies (soms) belangrijker vinden dan andere. Niet iedereen deelt deze mening. Andere deelnemers stellen dat de definitie niet per se bepaalt dat alle functies hetzelfde gewicht ‘moeten’ krijgen. Heel concreet zijn het de beleidsmakers die ermee aan de slag gaan en er hun interpretatie aan geven. Kortom, er is een spanning merkbaar tussen het gebruik van de definitie door het beleid én door de sector zelf.

Trouwens, vanuit een politiek-strategisch perspectief zou het zelfs heel nuttig kunnen zijn om te pleiten voor een vrij ‘conservatieve’ en rigide definitie, gebaseerd op functies. Als er meer ruimte zou zijn voor het flexibel omspringen met functies, zou dat tégen het museum gebruikt kunnen worden. Dat zou immers een bestuur of een beleid de mogelijkheid bieden om bepaalde functies gewoonweg af te schaffen, in het kader van een ‘rationalisering’ of het ‘streven naar meer efficiëntie’.

8. NAAR EEN WAARDEN-GEBASEERDE MUSEUMDEFINITIE?

De discussie over het gewicht van de functies en de invulling ervan moet grondig gevoerd worden. Maar dit vraagstuk blijkt nog een andere opvallende component te bevatten. Wanneer we het hebben over de museumdefinitie en de invulling van een ‘museum’, rijst vandaag de dag vrij snel de vraag welke rol een museum in een samenleving speelt. Kortom, de focus van de discussie verschuift in de richting van waarden.

Het is kenmerkend voor dit tijdperk dat we erfgoed, kunst en cultuur vanuit een maatschappijgericht kader bekijken en dus ook betekenis geven. De ‘waarde’ van een museum werd in een niet zo ver verleden gelijkgesteld met de waarde van objecten in termen van authenticiteit, historiciteit en esthetiek. Deze ‘objectwaarde’ werd bepaald door een gemeenschap van experts. Dit waardenpalet is de laatste jaren sterk uitgebreid. Ook de gebruikswaarde van een veel bredere erfgoedgemeenschap, de economische waarde of de beleveniswaarde van objecten én dus ook van musea winnen in snel tempo aan belang. Voor de deelnemers is het duidelijk dat de museumsector zich verder moet bezinnen over de relatie tussen ‘functies’ en ‘waarden’.

Als we deze lijn van denken doortrekken, is het twijfelachtig dat alleen de ICOM-museumdefinitie aan herziening toe is. Dat is de focus van deze workshop maar het zou heel zinvol zijn om parallel hiermee ook te werken aan een herziening van andere instrumenten. Zijn bijvoorbeeld de missie en visie van ICOM nog voldoende actueel? En wat met de Ethische Code van ICOM? Als de focus verschuift naar ‘waarden’, die maatschappelijk belangrijk zijn, betreden we immers al heel snel het terrein van de ethiek, en dus van wat wenselijk, mogelijk en toelaatbaar is in een maatschappij.

9. HET MUSEUM ALS PLEK MET EEN KRITISCHE HOUDING OF ALS UNDERDOG?

De deelnemers merken op dat de museumdefinitie nu niets vermeldt over het museum als plek waar een kritische houding wordt aangenomen tegenover de geschiedenis, de eigen collectie ... Van een museum wordt een zekere 'autoriteit' verwacht in de samenleving. Maar ook: het moet een plek zijn die bezoekers kan helpen bij het aannemen van een kritische attitude.

Of musea een maatschappijkritische rol moeten opnemen, is een andere vraag. Daar is niet meteen consensus over. Het gaat er in de eerste plaats om dat musea meerdere stemmen laten horen en een veelzijdig kader bieden. Is het haalbaar om een zinnetje op te nemen waarin staat dat *'het museum een kritische speler in de maatschappij moet zijn'*?

De deelnemers vinden dat op zich wel een goed idee, maar vragen zich meteen ook af of dit haalbaar is. In de praktijk is het vaak politiek gewoonweg niet haalbaar om een autonome kritische stem te zijn. En nog, hoe ga je aftoetsen of evalueren wat 'kritisch' inhoudt?

10. ANALYSE VAN DE HUIDIGE DEFINITIE

De museumdefinitie werd door de deelnemers ook meer in detail onder de loep genomen. De termen die worden gebruikt, roepen vaak vragen op en vragen om verduidelijking. De deelnemers stellen ook voor om enkele toevoegingen te doen.

10.1 Huidige terminologie

► Algemeen

Wanneer ingegaan wordt op wat de termen in de huidige definitie dekken, dan wordt daar in de meeste gevallen een brede en open invulling aan gegeven.

► 'Permanent'

Niet zozeer de instellingen (musea) zijn permanent, maar wel de collecties. In het kader van immaterieel erfgoed is 'permanent' bovendien niet vanzelfsprekend.

In de huidige definitie is nu weinig ruimte voor dynamiek. Integendeel zelfs, ze is heel statisch. En net dat botst met wat echt in musea leeft. Maar de deelnemers geven ook aan dat wanneer je het woord uit de definitie zou schrappen, dat voor problemen kan zorgen. Als een organisatie niet per se 'permanent' is of hoeft te zijn, is het risico reëel dat een museum wel eens 'permanent gesloten' zou kunnen worden.

Er zou een soort waarborg moeten bestaan waaruit blijkt dat de overheid een zekerheid biedt aan het voortbestaan van een bepaalde instelling. Hoe kunnen investeringen in collecties anders verantwoord worden? En zelfs al 'stopt' een instelling, dan nog moeten er waarborgen zijn om de collecties te laten voortleven. Dat geldt zeker ook in het geval van schenkingen: het museum heeft ook een verantwoordelijkheid t.o.v. de schenker.

Misschien hoeft er ook geen tegenstelling tussen die 'dynamiek' en 'permanent' te zijn: een instelling kan immers perfect permanent zijn, en tegelijk een dynamische werking ontplooiën. We kunnen de redenering zelfs omdraaien. Een dynamische werking zou de belangrijkste voorwaarde moeten (of kunnen) zijn voor een museum om 'permanent' te zijn. Vraag is wel hoe we dat dynamische aspect in de definitie krijgen? En kan de definitie actiever worden geformuleerd? Misschien is het nu gewoonweg te passief?

► 'Non-profit'

Het is niet duidelijk wat de term 'non-profit' dekt. In zekere zin is dit zelfs problematisch. Het principe dat musea collectiestukken niet te gelde kunnen maken, of niet bestaan met het oog op het commercieel valoriseren van de collectie, is duidelijk, maar dit wil niet zeggen dat 'profit' en 'museum' onverzoenbaar zijn. Musea creëren wel degelijk 'waarde'. Alternatieven: musea zorgen voor 'social profit', musea zijn 'non-commercial'. Het is daarbij essentieel dat er wel degelijk 'opbrengsten' mogen zijn maar dat is dus een andere doelstelling dan het streven naar 'winst'. 'Non-profit' is belangrijk voor de sector om zich te wapenen tegen een bepaalde gang van zaken. Zeker in het licht van het groeiende belang van het toerisme is het belangrijk om dit onderscheid te blijven maken en om de notie te behouden.

De finaliteit van een museum is gewoonweg anders dan een organisatie of bedrijf dat winst nastreeft. Een museum wil de opbrengsten opnieuw investeren in de eigen instelling, de collectie of de werking: dat is essentieel. In een privaat museum zou het bijvoorbeeld kunnen dat er aandeelhouders zijn die een deel van de 'winst' zouden eisen. Het is dus belangrijk om het onderscheid te blijven maken.

► 'Collectie'

Het verschil tussen 'roerend' en 'onroerend erfgoed' is niet steeds logisch, en lijkt in andere landen minder te spelen (bv. in Engeland, waar gesproken wordt over '*body of content*'). Bij verschillende musea (bv. Bokrijk⁷, Museum Dr. Guislain⁸) kan het onroerend erfgoed beschouwd worden als deel van de collectie. De term '*tangible heritage*' laat in principe toe dat gebouwen hier ook onder kunnen vallen. De invulling die aan de term 'collectie' gegeven wordt, moet dus breed zijn.

► 'Verwerven'

De vraag wordt gesteld of eigenaarschap van collectiestukken nog steeds essentieel is voor musea. Moet alles aangekocht worden? Ook m.b.t. immaterieel erfgoed is 'verwerven' anders in te vullen. Anderzijds is het belangrijk middelen te hebben om te verwerven, zodat collecties in non-profitorganisaties, en niet in commerciële handen terechtkomen. Daarom gaan ook stemmen op om *verwerven* in de definitie te behouden.

► ‘Onderzoek’

De aanwezigheid van deze term in de huidige definitie is belangrijk. Het is een basisfunctie, die cruciaal is om als museum te kunnen functioneren. In de praktijk is de tijd die aan deze basisfunctie kan besteed worden meestal (veel te) beperkt. Het blijft daarom van wezenlijk belang dat deze term ook in de toekomstige definitie van ‘museum’ behouden blijft en deze genoeg gewicht heeft om het belang ervan, o.a. voor beleidsmakers, te onderstrepen.

Uit de inleidende uiteenzetting van François Mairesse bleek dat in de jaren 70 een veel grotere focus op onderzoek lag. Vandaag is dat anders. In het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet is slechts heel weinig ruimte voor ‘onderzoek’. In België hebben slechts enkele grotere organisaties (zoals het KMSKA⁹ of KADOC¹⁰), naast een erkenning als erfgoedorganisatie, ook een erkenning als wetenschappelijke onderzoeksinstituten. Deze instellingen hebben dus de mogelijkheid om in te tekenen op universitaire, wetenschappelijke onderzoeksprojecten. De meeste musea hebben daarentegen enkel het Cultureelerfgoeddecreet om op terug te vallen. En als je wetenschappelijk onderzoek wil doen, is dat een probleem. Via dit decreet is het immers niet mogelijk om budget voor wetenschappelijk onderzoek aan te vragen.

Ondanks de beperkte mogelijkheden om onderzoek te doen, is er consensus in de groep dat onderzoek de basis is van elk museum. Verbindingen met universiteiten zijn essentieel. Maar toch zouden musea ook zelf meer mogelijkheden moeten hebben om onderzoek te doen. Het probleem is dat ‘museaal onderzoek’ nu vaak erg klassiek wordt ingevuld, terwijl we ons eerst zouden moeten afvragen waar dat ‘museaal onderzoek’ uit zou kunnen bestaan. Hiermee bedoelen we o.a. dat ‘onderzoek’ verder zal moeten gaan dan ‘onderzoek op de collectie’. We moeten ook over andere vormen van onderzoek nadenken, waarbij o.a. de sociologie, linguïstiek en filosofie allemaal onderzoeksdomeinen zijn die het verhaal kunnen opentrekken. Maar ook meer economisch of marketinggericht onderzoek kan een museaal verhaal versterken.

► ‘People’/‘public’

Er wordt gesteld dat het gebruik van de term *‘people’* beter is dan *‘public’* (omdat deze laatste term een passievere bijklank heeft).

► ‘Enjoyment’

Het voorstel is om in de huidige ICOM-museumdefinitie *‘and enjoyment’* te wijzigen in *‘and/or enjoyment’*. Musea gaan immers niet steeds om esthetisch genot, bijvoorbeeld in het geval van moeilijke of gevoelige onderwerpen. Het kan ook gaan om ‘bewustwording’ of andere soorten van beleving. Misschien is het dan zelfs beter om *‘enjoyment’* helemaal te schrappen.

► ‘Presenteren’

De invulling die aan ‘presenteren’ gegeven wordt moet breder zijn dan enkel ‘tentoonstellen’.

10.2 Suggesties voor toevoegingen

▶ ‘Participatie’

Vanuit het beleid wordt hier veel belang aan gehecht (in tegenstelling tot bijvoorbeeld onderzoek), maar dit aspect zit nog niet vervat in de ICOM-definitie. Musea ontstonden in sommige gevallen vanuit een sterk participatieve insteek (bv. MIAT¹¹ in Gent).

In de huidige definitie weerklinkt een (ver)oud(erd) museaal idee – het lijkt alsof een museum als het Louvre de idee is achter de definitie. De functies die benoemd worden in de huidige definitie, moeten daarom aangevuld worden met ‘participatie’ (hoewel ook de vraag wordt gesteld of ‘participatie’ niet eerder een waarde is, in plaats van een functie).

In plaats van het eenrichtingsverkeer dat uit de huidige definitie blijkt, zou meer moeten gedacht worden vanuit een principe van wederkerigheid. ‘Museum’ moet gezien worden als een platform, een osmose tussen collectie en bezoeker. Ook vanuit de idee dat musea betoelaagd worden met belastinggeld, is het belangrijk om in de definitie ‘*public/people*’ een plaats te geven.

▶ ‘Belang van individuele accenten’

In de huidige definitie wordt gesproken over ‘*in service of society and its development*’. Elk museum geeft hier een andere invulling aan (bv. Museum M¹² Leuven dat beeldgeletterdheid als rode draad doorheen collectiepresentatie neemt). Daarom dit voorstel tot toevoeging: ‘*in het realiseren van deze doelstelling legt elk museum zijn eigen accenten*’.

▶ ‘Betekenis’

In de huidige definitie ontbreekt het aspect dat musea betekenis en waarde creëren. De invulling van die waarden is erg uiteenlopend, maar dát er betekenis en waarde wordt gecreëerd, staat vast. Deze open formulering (‘*creation of meaning*’) zou toegevoegd kunnen worden aan de huidige definitie.

▶ Collectie of publiek?

De discussie vertrok tot dusver sterk vanuit de collecties. En dit terwijl het publiek even belangrijk is. De musea zijn er *voor en door* het publiek. Net daarom moet een museum zich aanpassen aan de maatschappij en hoe die verandert. Wat heeft de maatschappij nodig, en hoe gaan we daarin mee als museum? Dat collecties én publiek de basis vormen van de museale werking, moeten we echt benadrukken.

► What's in a word?

In de huidige museumdefinitie staan noties zoals '*tangible*' en '*intangible heritage*'. In principe is dit allemaal 'erfgoed', maar er werd voor gekozen om het onderscheid te expliciteren omdat het in de museumwereld nog niet algemeen doorgedrongen is dat 'erfgoed' breder kan zijn dan tastbare collecties. Hetzelfde geldt trouwens voor het digitale erfgoed. In principe gaat 'erfgoed' ook over 'digitaal erfgoed' maar ook hierbij is het maar de vraag of de museumwereld deze invulling er automatisch ook bij denkt.

DEELNEMERSLIJST

- Patrick Allegaert, Museum Dr. Guislain, Gent
- Peter Bary, Museum M, Leuven
- Leen Beyers, MAS, Antwerpen
- Sigrid Bosmans, Stedelijke Musea en Erfgoed, Mechelen
- Lies Buyse, Stedelijke Musea en Erfgoed, Antwerpen
- Peter Carpreau, Museum M, Leuven
- Arnout De Cleene, Museum Dr. Guislain, Gent
- Karolien De Clippel, Modemuseum, Hasselt
- Jan De Vree, M HKA, Antwerpen
- Leen Heyvaert, Stadsmuseum Lokeren, ICOM Vlaanderen
- Davy Jacobs, Jenevermuseum, Hasselt
- Jana Kerremans, Kazerne Dossin, Mechelen
- Hilde Langeroot, MIAT, Gent
- Marie-Charlotte Le Bailly, Red Star Line Museum, Antwerpen
- Annelies Lust, Kasteel van Gaasbeek
- François Mairesse, Sorbonne nouvelle, ICOFOM
- Sergio Servellón, FeliXart Museum, ICOM Vlaanderen
- Ann Vandepuut, Musea Stad Hasselt
- Olga Van Oost, FARO, Brussel
- Annemie Vanthienen, FARO, Brussel
- Elviera Velghe, FOMU, Antwerpen
- Els Veraverbeke, Huis van Alijn, Gent
- Hélène Verryke, Museum M, Leuven

EINDNOTEN

- ¹ <http://icom.museum/the-vision/museum-definition>
- ² <http://network.icom.museum/icofom>
- ³ http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icofom/images/LIVRE_FINAL_DEFINIION_Icofom_Definition_couv_cahier.pdf
- ⁴ 'Annexe 2: les synthèses de pays consultés', in F. Mairesse (ed.) Définir le musée du XXIe siècle. Matériaux pour une discussion, Paris, ICOFOM: 89-91. VAN OOST, O. (2017), 'Towards a participatory and value-driven museum definition? The case of Flanders and Brussels', in: F. MAIRESSE (ED.) *Définir le musée du XXIe siècle. Matériaux pour une discussion*, Paris, ICOFOM: 294-300.
- ⁵ https://fr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Mairesse
- ⁶ <http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics>
- ⁷ <http://www.bokrijk.be/nl/over-bokrijk/museumwerking>
- ⁸ <http://www.museumdrguislain.be>
- ⁹ <http://www.kmska.be>
- ¹⁰ <https://kadoc.kuleuven.be>
- ¹¹ <http://www.miat.gent.be>
- ¹² <https://www.mleuven.be>

1. INTRODUCTION

What are we discussing when we discuss a ‘museum’? It is no coincidence that since the establishment of the *International Council of Museums* in 1946, a conclusive definition has been used. This made it possible to determine whether or not an organisation could justifiably call itself a ‘museum’. Right from the start, the emphasis was on a number of ‘functions’ that a museum is supposed to perform, such as collecting, preserving and managing, performing scientific research and making a collection available to the public.

This original definition of ‘museum’ has been revised and adapted several times over the years and is regarded as an international standard. The definition used since 2007 is as follows: *‘A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.’*¹

The definition is called into question every few years. This is not by chance, because the world of heritage is in constant flux. This is done not at least by organisations with strong links to ICOM, such as ICOFOM, the international committee on museology.² The central question at the conference that ICOFOM organised in Paris between 9 and 11 June 2017 was therefore: is this museum definition still up to date and workable? For three days, museum professionals and museologists from all over the world studied this issue. This resulted, amongst other things, in the publication *‘Définir le Musée du XXIe siècle.’*³

This publication collected the views on the museum definition from various countries. For Belgium - and Flanders in particular - a sample had been taken beforehand.⁴ One downside: this was not checked with the museums themselves. Hence the idea of organising a workshop in Flanders with museum professionals, precisely in order to further investigate this issue on the sustainability and workability of the museum definition.

2. WORKSHOP SETUP

On 22 January 2018, FARO, in collaboration with ICOM-Belgium-Flanders, organised an afternoon discussion session in M Leuven. We invited François Mairesse, ICOFOM chairman and professor of museology at the Sorbonne.⁵ François Mairesse first gave an introduction in which he explained the history and structure of ICOFOM. Subsequently, the participants were divided into two groups to discuss the definition. Patrick Allegaert and Olga Van Oost moderated, with the support of reporters Arnout De Cleene and Annemie Vanthienen. The list of participants can be found in the appendix. This report is the result of this workshop. The English version is delivered to ICOFOM and these findings are included in the international reports.

3. THE IMPORTANCE OF DISCUSSION

The participants indicate that they deem this workshop very useful. During the museum's daily activities there is often no time to reflect intensively on the familiar museum definition, or there is no reason to do so. Nevertheless, it remains relevant as a background for the mission and vision of each museum, and it also plays a role in the daily practice of museums. Moreover, according to the participants, in a society that is constantly changing - under the influence of digitisation, globalisation and increasing diversity - it is obvious that the museum sector also regularly reflects on the interpretation of the museum definition. Museums change too, as the societies in which they are embedded.

4. THE ICOM DEFINITION SETS A STANDARD

The ICOM museum definition is well known in the Flemish museum world. Together with the ICOM Code of Ethics⁶, the definition creates a deontological framework and thus gives authority to the museum as an institution. In other words, it is very important to have an internationally supported determination of what 'a museum' is. Museums can refer to this standard in (sometimes difficult) policy debates or in the light of withdrawing governments and a growing profit sector, which are not always convinced of the importance of museums.

In the Flemish regulations - the Cultural Heritage Decree - an adapted version of the ICOM museum definition is used, in which attention is also paid to aspects of the intangible cultural heritage. Moreover, the participants note (certainly after reading the book *'Définir le Musée du XXIe siècle'*) that very few countries apply the definition literally, and that the definition is not included in a legal framework everywhere. Other countries also use different definitions and frameworks.

5. A REFORMULATION IS REQUIRED

The current museum definition could use a rewording. It is striking that there is a strong emphasis on the *collections*, while nowadays there is a stronger tendency to see the public and society as starting points. Even this 'shift' warrants a renewed interpretation. In addition, many elements in the definition call for an explanation and an update; also, the participants argue to add some elements (see further, § 10).

The question is, therefore, for whom is the definition intended: for policymakers, museum professionals or the general public? The current definition seems to have been written from a policy point of view. If, for example, it is also intended for the public, then the current version does not suffice. Perhaps we could work with two definitions (one policy-oriented and one public-oriented)? However, this will also raise new questions: what values should the different versions contain?

6. ABOUT THE (IM)POSSIBILITY OF A UNIVERSAL MUSEUM DEFINITION

ICOM should have the ambition to draw up a universal definition of 'museum'. The participants agree on this. However, what 'universal' means and in which context it would fit, is a very difficult, if not impossible, discussion. After all, museums are originally products of Western society and culture, and 'universal' is basically also a European or Western concept.

It is also a reality that ICOM is, in itself, a very Western organisation. If we look at the list of affiliated museums, it turns out that almost all of them are located in the Western world. The majority of its members are even European. In the US, there is the American Museums Association, among others, which sets the tone and determines the museum's discourse. This is in line with the European approach, but it is not the same as that of ICOM. If we look at Asia, for example, there are very fundamental differences. Their approach to objects is very different, with a great deal of attention generally being paid to the functional value of the objects, and to their connection with rituals and the spiritual world. The way in which museums operate in Asia and on other continents is also often different. Think of the way in which the museum sector relates to the tourism sector, city marketing and the commercial sector.

Nevertheless, the participants believe that we can at least *try* to arrive at a formulation that is widely supported and that many, if not everyone, would be able to support.

It is positive that ICOM is opening up to other voices and that Eurocentrism is being questioned. From this willingness to debate, it should be possible to arrive at a common denominator, and to formulate a definition that applies to both larger and smaller museums, and on a global scale.

In concrete terms, we could compare existing museum definitions from different regions in order to find common ground. Comparing the ICOM definition with the mission and vision of museums can also yield relevant information. It would also be useful to discuss the definition of museums with other subsectors of the cultural heritage field (museums - archives - heritage libraries - etc.) in order to examine, among other things, the extent to which the current definition allows museums to be distinguished from other organisations.

7. WHAT ABOUT MUSEUM FUNCTIONS?

The current definition of museums focuses strongly on the ‘functions’ - such as collecting, researching, exhibiting and making available - that a museum is supposed to perform. However, depending on the perspective used, the emphasis on museum functions has a number of advantages and disadvantages.

From a policy point of view, the use of ‘functions’ has the advantage that there is a (seemingly) objective framework that policymakers and administrations can use. If we assume that the museum definition is mainly used by policymakers, the focus on functions can be understood. Indeed, functions can (in principle) be accurately described and recorded, and they can fairly easily be linked to criteria and conditions. Apart from the question whether the use of functions in the definition is the ideal scenario, the participants in the discussion note that the functions require more in-depth study.

A disadvantage (to the frustration of some participants) is that the functions in the definition all have the same weight. And this while museums deem certain functions (sometimes) more important than others. Not everyone shares this view. Other participants argue that the definition does not necessarily stipulate that all functions ‘must’ have the same weight. Very concretely, it is the policymakers who get to work with it and interpret it. In short, there is a noticeable tension between the use of the definition by policymakers and by the sector itself.

Besides, from a political-strategic perspective, it might even be very useful to argue for a rather ‘conservative’ and rigid definition, based on functions. If there were more room for flexible handling of functions, it could be used against the museum, since this would give a board or an administration the opportunity to simply abolish certain functions, in the context of ‘rationalisation’ or ‘striving for more efficiency’.

8. TOWARDS A VALUE-BASED MUSEUM DEFINITION?

The discussion about the weight of the functions and their interpretation must be conducted thoroughly. But there is another striking component to this issue. When we talk about the definition of a museum and the interpretation of what a ‘museum’ is, the question quickly arises as to what role a museum plays in society. In short, the focus of the discussion is shifting towards values.

It is characteristic of this era that we view heritage, art and culture, and give them meaning, from a societal perspective. In the not so distant past, the ‘value’ of a museum was equated with the value of objects in terms of authenticity, historicity and aesthetics. This ‘object value’ was determined by a community of experts. This range of values has been greatly expanded in recent years. The utility value of a much broader heritage community, the economic value or the experiential value of objects, and therefore also of museums, are also rapidly gaining in importance. For the participants, it is clear that the museum sector must further reflect on the relationship between ‘functions’ and ‘values’.

If we continue with this line of thinking, it is doubtful that only ICOM’s museum definition needs to be revised. That is the focus of this workshop, but it would be very useful to work on a review of other instruments in parallel. Are ICOM’s mission and vision still sufficiently up to date, for example? And what about ICOM’s Code of Ethics? Because if the focus shifts to ‘values’ that are important to society, we very quickly enter the field of ethics, and thus of what is desirable, possible and permissible in a society.

9. THE MUSEUM AS A PLACE WITH A CRITICAL ATTITUDE OR AS AN UNDERDOG?

Museums need to be inclusive platforms for multiple voices and people. The participants note that the museum definition currently makes no mention of the museum as a place with a critical attitude towards its history, its own collection, and so on. A certain ‘authority’ is expected of a museum in society. But it should also be a place that can help visitors to adopt a critical attitude.

Another question is whether museums should take on a critical role in society. There is no immediate consensus on this. Is it feasible to include a sentence stating that *‘the museum must be a critical player in society’*? In practice, it is often simply not politically feasible to be an autonomous critical voice. And moreover, how are you going to test or evaluate what is meant by ‘critical’?

10. ANALYSIS OF CURRENT DEFINITION

The participants also examined the definition of museum in more detail. The terms that are often used raise questions and require clarification. The participants also suggest to make some additions.

10.1 Current terminology

▶ General

When examining what the terms in the current definition cover, this is usually done in a broad and open manner.

▶ ‘Permanent’

It is not so much the institutions (museums) that are permanent, but the collections. Moreover, in the context of intangible heritage, ‘permanent’ is not self-evident.

The current definition leaves little room for dynamics. On the contrary, it is very static. And exactly that is in conflict with what really lives in museums. But the participants also indicate that deleting the word from the definition could cause problems. If an organisation is not or does not necessarily have to be ‘permanent’, there is a real risk that a museum could be ‘permanently closed down’.

There should be a kind of guarantee whereby public authorities provide assurance of the survival of a particular institution. How else can investments in collections be accounted for? And even if an institution ‘stops’, guarantees are still needed to let the collections live on. This definitely also applies to donations: the museum also has a responsibility towards the donor.

Perhaps there need not be any contradiction between ‘dynamic’ and ‘permanent’: an institution can be perfectly permanent, and at the same time develop a dynamic practice. We can even reverse the reasoning. A dynamic practice should (or could) be the most important condition for a museum to be ‘permanent’. The question is, how do we get that dynamic aspect into the definition? And could the definition be formulated more actively? Maybe it is simply too passive?

► ‘Non-profit’

It is not clear what the term ‘non-profit’ covers. In a way, this is problematic. The principle that museums cannot sell collection items or do not exist with a view to the commercial valorisation of the collection is clear, but this does not mean that ‘profit’ and ‘museum’ are irreconcilable. Museums do create ‘value’. Alternatives: museums provide ‘social profit’, museums are ‘non-commercial’. It is essential that ‘revenues’ are indeed allowed, but that is a different objective from the pursuit of ‘profits’. ‘Non-profit’ is important for the sector in order to arm itself against a certain course of events. Especially in view of the growing importance of tourism, it is important to continue to make this distinction and to preserve the notion.

The purpose of a museum is simply not the same as that of an organisation or company that strives for profit. A museum wants to reinvest the proceeds in its own institution, collection or operation: that is essential. In a private museum, for example, there could be shareholders who demand a part of the ‘profit’. It is therefore important that we continue to make a distinction.

► ‘Collection’

The difference between ‘movable’ and ‘immovable heritage’ is not always logical, and appears to be of lesser importance in other countries (e.g. England, where the term *‘body of content’* is used). In several museums (e.g. Bokrijk⁷, Museum Dr. Guislain⁸), the immovable heritage can for example be considered as part of the collection. In principle, the term *‘tangible heritage’* allows buildings to be included. The interpretation of the term ‘collection’ must therefore be broad.

► ‘Acquisition’

The question is whether the ownership of collection items is still essential for museums. Does everything need to be purchased? ‘Acquisition’ can also be interpreted differently with regard to intangible heritage. On the other hand, it is important to have the means to acquire, so that collections end up in non-profit organisations, and not in commerce. That is why there are also voices in favor of retaining acquisition in the definition.

► ‘Research’

The presence of this term in the current definition is important. It is a basic function, which is crucial in order to be able to function as a museum. In practice, the time that can be spent on this basic function is usually (far too) limited. It therefore remains essential that this term is retained in the future definition of ‘museum’ and that it has sufficient weight to underline its importance, for policymakers amongst others.

From François Mairesse's introductory presentation it appeared that in the 1970s, priority was given to research. Today, that is not the case. In the new Cultural Heritage Decree there is very little room for 'research'. In Belgium, only a few of the larger organisations (such as the KMSKA⁹ or KADOC¹⁰) have, in addition to being recognised as heritage organisations, also been recognised as scientific research institutes. These institutions therefore have the opportunity to subscribe to scientific university research projects. Most museums, on the other hand, only have the Cultural Heritage Decree to fall back on. And if one wants to do scientific research, that is a problem, as it is not possible to apply for a budget for scientific research via this decree.

Despite the limited possibilities for research, there is consensus in the group that research is the basis of every museum. Links with universities are essential. However, museums should also have more opportunities to carry out research themselves. The problem is that 'museum research' is now often interpreted in a very classic way, while we should first ask ourselves what that 'museum research' could consist of. By this we mean, for instance, that 'research' will have to go further than 'research on the collection'. We also need to think about other forms of research, including sociology, linguistics and philosophy, all of which are areas of research that can open up the story. But also more economic or marketing-oriented research can reinforce a museum story.

▶ 'People'/'public'

It is argued that the use of the term 'people' is better than 'public' (because the latter term has a more passive connotation).

▶ 'Enjoyment'

The proposal is to change 'and enjoyment' in the current ICOM museum definition to 'and/or enjoyment'. Indeed, museums are not always about aesthetic pleasure, for example in the case of difficult or sensitive subjects. It may also involve 'awareness' or other types of experience. Perhaps it would even be better to delete 'enjoyment' altogether.

▶ 'Presenting'

The interpretation of 'presenting' must be broader than 'exhibiting' alone.

10.2 Suggested additions

▶ ‘Participation’

From a policy perspective, priority is given to participation (as opposed to research, for example), but this aspect is not yet included in the ICOM definition. In some cases, museums were founded on a highly participatory approach (e.g. MIAT¹¹ in Ghent).

The current definition echoes an old and outdated museum vision - it seems as if a museum like the Louvre is the idea behind the definition. The functions listed in the current definition must therefore be supplemented by ‘participation’ (although the question is also raised whether ‘participation’ is not more of a value than a function).

Instead of the one-way traffic that is apparent from the current definition, the principle of reciprocity should be given more thought. ‘Museum’ should be seen as a platform, an *osmosis* between collection and visitor. Also based on the idea that museums are subsidised with taxpayers’ money, it is important to include a place in the definition for ‘public/people’.

▶ ‘Importance of individual accents’

The current definition refers to ‘in service of society and its development’. Each museum interprets this differently (e.g. Museum M Leuven¹², which takes visual literacy as the leitmotiv throughout the collection presentation). Hence this proposal to add: *‘in achieving this objective, each museum sets its own focus’*.

▶ ‘Meaning’

The current definition lacks the idea of museums as meaning-makers. The interpretation of these values is very diverse, but it is clear that meaning and value are being created. This open formulation (‘creation of meaning’) could be added to the current definition.

▶ Collection or public?

Up to now, the discussion has been strongly based on the collections. And this in spite of the fact that the public is just as important. Museums are there *for* and *by* the public. It is precisely for this reason that museums have to adapt to society and how it is changing. What does society need, and how do we move along with this as a museum? We really have to emphasise that collections and the public form the basis of the museum’s practice.

► What's in a word?

The current museum definition includes notions such as *'tangible'* and *'intangible' heritage*. In principle, all of this is 'heritage', but it was decided to make the distinction explicit because the museum world has not yet generally realised that 'heritage' can be broader than tangible collections. Incidentally, the same applies to digital heritage. In principle, 'heritage' is also about 'digital heritage', but here too it is questionable whether the museum world automatically thinks the same way.

LIST OF PARTICIPANTS

- Patrick Allegaert, Museum Dr. Guislain, Gent
- Peter Bary, Museum M, Leuven
- Leen Beyers, MAS, Antwerpen
- Sigrid Bosmans, Stedelijke Musea en Erfgoed, Mechelen
- Lies Buyse, Stedelijke Musea en Erfgoed, Antwerpen
- Peter Carpreau, Museum M, Leuven
- Arnout De Cleene, Museum Dr. Guislain, Gent
- Karolien De Clippel, Modemuseum, Hasselt
- Jan De Vree, M HKA, Antwerpen
- Leen Heyvaert, Stadsmuseum Lokeren, ICOM Vlaanderen
- Davy Jacobs, Jenevermuseum, Hasselt
- Jana Kerremans, Kazerne Dossin, Mechelen
- Hilde Langeroot, MIAT, Gent
- Marie-Charlotte Le Bailly, Red Star Line Museum, Antwerpen
- Annelies Lust, Kasteel van Gaasbeek
- François Mairesse, Sorbonne nouvelle, ICOFOM
- Sergio Servellón, FeliXart Museum, ICOM Vlaanderen
- Ann Vandeput, Musea Stad Hasselt
- Olga Van Oost, FARO, Brussel
- Annemie Vanthienen, FARO, Brussel
- Elviera Velghe, FOMU, Antwerpen
- Els Veraverbeke, Huis van Alijn, Gent
- Hélène Verryke, Museum M, Leuven

ENDNOTES

- ¹ <http://icom.museum/the-vision/museum-definition>
- ² <http://network.icom.museum/icofom>
- ³ http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icofom/images/LIVRE_FINAL_DEFINIION_Icofom_Definition_couv_cahier.pdf
- ⁴ 'Annexe 2: les synthèses de pays consultés', in F. Mairesse (ed.) *Définir le musée du XXIe siècle. Matériaux pour une discussion*, Paris, ICOFOM: 89-91. Van Oost, O. (2017), 'Towards a participatory and value-driven museum definition? The case of Flanders and Brussels', in F. Mairesse (ed.) *Définir le musée du XXIe siècle. Matériaux pour une discussion*, Paris, ICOFOM: 294-300.
- ⁵ https://fr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Mairesse
- ⁶ <http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics>
- ⁷ <http://www.bokrijk.be/nl/over-bokrijk/museumwerking>
- ⁸ <http://www.museumdrguislain.be/>
- ⁹ <http://www.kmska.be/nl/>
- ¹⁰ <https://kadoc.kuleuven.be/>
- ¹¹ <http://www.miat.gent.be/>
- ¹² <https://www.mleuven.be/nl/content/home>